מידה מסוימת של ענווה

מאת רחל אליאור

ב שנת 1941 כתב יוסף ויים, שעלה מהונגריה לירושלים בשנת 1939, במענה למכתבה של ידידתו, כת ארצו, חנה סנש, שהתגוררה בנה־לל, כמה דברים נוקבים על מקומה של הספרות בעולמם של אוהביה:

"ספרות הריהי סוף־סוף שאלת חיים, רצוני לומר שאלת חיינו אנו: שלי, שלך, של כל אחר ואחר... [הרי] ספ־רינו החביבים עלינו... כעצם מעצמנו ומהות ממהותנו, – ואמנם כן הוא הדבר, כי הארם קורא לא לשם 'תר־בות' או 'תרבות לאומית'... אלא בל־רי לעמוד על דעת עצמו – ולא על דעת הסופר והמשורר. הקפיצים הא־מיתיים של דגשותי, ריעותי העמר־מות, ונטיותי הבלתי מודעות צפות ועולות על פני תודעתי תוך כרי קריאה – ניסיוני הרליל בשלושת הסופרים היהודיים שנקבו בשמות במכתבי האחרון, העמידני על כך".

דבריו של ויים הצעיר, שהיה באותה עת תלמידם של מרטין בובר וגרשם שלום, ונודע לימים כחוקר מעמיק של המיסטיקה החסידית, מוסבים על משמ־עותה העמוקה של הקריאה בכלל, ועל הקריאה בכתביהם של מקס ברוד, פרנץ ורפל ויעקב וסרמן, שאותם הגדיר או כ"שלושת טובי הסופרים היהודי־ים במאה שלנו", בפרט. מכתבו, המצוי בארכיון חנה סנש, עלה בזיכרוני למקרא דבריו של דן מידון "על קבוצת סופרים שלכאורה עומרים במלוא תנופתם, שיש להם מגע עם הקהל הרחב ביותר, אבל הם מאבדים את הנגיעה האמיתית ברגישויות שהתר־בות מפתחת". דבריו של מידון, שהתפרסמו בראיון במוסף "הארץ" ב-3.6. שבו הוא מתייחס למבנה המשותף של הספרים שפירסמו בשנה האחרונה עמוס עוז, א"ב יהושע, דויד גרוסמן, מאיר שלו ובתיה גור. בין שאר הדברים האשים מידון את המחברים השונים בהפניית עורף לבעיות חברתיות ולאומיות, בהסתגרות כתחומי האגו או הפסורו אגו, ביצירת "פרטיות לא פרטית", ב"עצלות", ב"רלדול", ב"אהבה עצמית ורחמים עצמיים", ב"נרקיסיזם, בהרוניזם ואופורטוניזם", בהסתלקות "מהניסיון להציג את בעיות הפרט על רקע של הבעיות הקולקטיביות"וב"התרפות נינוחה אל תוך הממרים הצרים של הפרט". המבקר לא הסתפק בשלילת ערכן של היצירות אלא גם שלל בלשון בוסה את ערכם של היוצרים: "אין לי בעיה לאבר את בתיה גור. מאיר שלו הוא בעיני תופעה תרבו־תית שולית מראש", כתיבתו של שלו מוגדרת כדב־ריו כ"כתיבה איומה שמקורה ברלדול סוטלי של עולם הפרט, בגלל חוסר נכונות ללכת למעמקים או לגבהים". על גרוסמן אומר המבקר "גם הוא נראה לי באיזה שלב של הצטמצמות..." ולגבי עוז הוא קובע: "עוז בוודאי נמצא בשלב של התכוצות, התכווצות העולם, התכוצות האמירה... במקרה של הרומאן האחרון... התכוצות נראית כמו הליכה אל הלא כלום". מידון, המצפה מן הסופרים "לנסות ללכת עם הגיבור אל הלא מודע, אל האסוציאטיווי, אל הדבר שיכול לגלות למה ואיך הדברים קורים" ומ־אשים ב"חוסר נכונות ללכת למעמקים או לגבהים" – חותם את הראיון ב"הארץ" בהערכה של משמעות דבריו: "אני... תקפתי קבוצה של סופרים שהחליטו להימנע במכוון, כמעט באורח עקרוני, מ'לקרוא מחדש' את ההוויה הקולקטיווית שלנו ובתוכה, כמו־כן, גם את הווייתנו הפרטית. הסופרים האלה רוצים עכשיו לא לכפות עלינו 'הערכת עצמנו' בשם איזו אמת כלתי נוחה אלא, להיפך, הם רוצים להינתק מהמפעל של 'הערכת עצמנו' שהיה במשך 200 שנה המפעל התרבותי־הרוחני העיקרי של הספרות העב־רית. בכלל, הם רוצים לא לאתגר אותנו אלא ללטף, ולאשר את נסייתו של הקורא להתמסר לפיוס האגו ולפינוק".

דבריו של יוסף ויים, שהיה קורא נלהב המעורה בתרבות היהודית ובן־בית בתרבות הכללית כת זמ־נו, כי הארם קורא לא לשם "תרבות או 'תרבות לאומית'... אלא בכרי לעמוד על דעת עצמו", עוררו בי את התהייה האם אמנם ה"אשם" בכותבים בני זמננו שאינם עומרים בקני המרה התרבותיים הלאר־מיים שמידון כופה עליהם, או שמא ה"אשם" במבקר שאוזנו אינה קשובה לקולם של הכותבים בשל המר־חק שבין עולמו לבין עולמם: האומנם הסופרים "הם המאבדים את הנגיעה האמיתית ברגישויות שהתר־בות מפתחת", כדבריו של מידון, או שמא קהתה רגישותו של המבקר להוויה החיה המתרקמת סביבו וליצירה הרב־גונית הנותנת לה ביטוי בשלל קולות.

השאלה הנשאלת למקרא דבריו של מידון היא מה הוא הבסיס המתודולוגי שעליו נשענת ביקורתו החריפה ומה היא מידת ההגינות המינימלית המתח־ייבת בחריצת משפט על יצירותיו של הזולת, נקלות או נשגבות ככל שתהיינה, ומה היא מידת הענווה שראוי לו לקורא לחוש לנוכח מעשה היצירה, בין אם הוא קורא שהספרות היא עצם מעצמו ובין אם הוא מבקר שהספרות בת זמננו מעוררת בו תיעוב ודחייה.

לפני בשלושים שנה כתב המבקר דק ההבחנה ואנין הטעם שלמה גרודזנסקי דשימה שנונה על "המיתודה", בעקבות הופעת ספרו של מידון "פנים בספרות העברית בת ימינו. עיונים ביצירות אלתר־מן, רסוש, יוהר, שמיר" (שוקן, תשכ"ב). הרשימה המכונסת בספרו של גרודזנסקי, "אוטוביוגרפיה של קורא" (הקיבוץ המאוחר תשל"ז), רנה במיתודה שנ־קט מידון ביחס ליצירותיהם של המשוררים והסופ־רים בשנות החמישים וראשית שנות השישים, ודומה שיש עניין בדברים גם ממרחק הומן:

"ביסודן של מסות אלו מונחת הנ־חה שיש סיתודה בניתוחה או בפירד־שה של יצירה, שבכוחה להצילנו מן המרפרף והמקוטע ולהביאנו להבנה שלמה, מפורטת ומעמיקה. מידון אי־נו טורח לפרוש בשמה של המיתודה, שלא לומר להגדיר ולהכיח את המוצלת שיש בשימושה לגבי נושאי עיוניו או לגבי הספרות העברית או הארצישראלית. הואיל ומידון עצמו לא פירש, אין לנו אלא לנחש לפי הרמזים שבביבליוגראפיה ובטרמינו־לוגיה שלו, המעידות שהוא שאב את השראתו העיקרית מן 'הביקורת הד־רשה' האמריקנית והאנגלית ובמידת מה גם מכמה מבקרי ספרות גרמני־ים". (שם, 227)

גרודזנסקי, שהיה קורא קשוב ומפוכח, חכם וב־קיא, ומבקר חריף של כל התהדרות ריקה והעמדת פנים, העיר בסיומם של הדברים דלעיל: "סיגלם של מושגים המקובלים בביקורת ובמחקר של ספרות אחת לצרכיה של ספרות אחרת הוא עניין מוקשה מאוד", וחתם את הערותיו המאלפות, המתחקות על מקורות כתיבתו של מידון ועל טעמיה, בשאלה ובהשערה: "מרוע לא כתב רן מידון השקרן והרציני ספר שראוי היה שנצפה ממנו? אני מעלה את ההשע־רה שגרמה לכך אמביציה נמרצת מרי; ויש שהאמ־ביציה היא אם כל חטאת. האמביציה היתירה פוגעת בענווה – וביקורת הספרות, בהיותה רק ענף עוד בספרות, אינה יכולה בלי מידה מסוימת של ענווה. איני מתכוון, כמובן, לענווה בפני סופרים מקובלים, דיעות מקובלות או אף בפני הספרות עצמה – אלא ליחס ענו יותר לגבי ביקורת הספרות ולגבי המבקר עצמו" (שם, 233).

בשלושים השנה שחלפו ודאי השתנו המניעים והטעמים של המבקרים והקוראים, אולם דומה שה־צורך בפרישה של המיתודולוגיה שעליה מושתתת הביקורת, והצורך בהשעיית הפסקנות הנחרצת לגבי מעמדם של דורות מתחלפים של יוצרים, והצורך בתחושת הענווה לגבי ביקורת הספרות, לא השתנו ונותרו חיוניים כמאז. גם בביקורתו על סופרי שנות השמונים והתשעים נמנע מידון מלפרש את המיתו־דה שבשמה שלל את ספריהם, אולם מדברי הביקו־רת שלו – שכהם עולה הציפייה מן הסופרים "ללכת עם הגיבור אל הלא מודע, אל האסוציאטיווי", ומוס־חת ההאשמה בדבר "חוסר נכונות ללכת למעמקים או לגבהים" – דומה שניבטת השראת פסיכולוגיית המעמקים או הפסיכואנליזה, ועולה השאלה אם אכן אלה או דומותיהן, הן בהכרח קני המידה היחידים להערכת מעשה היצירה הספרותי, והאם יש בהן או בכל קריטריון בורד אחר, כדי לבטל במחי יד את מורכבותו של מעשה היצירה, על המאמץ והפלא הכרוכים בו.

אסיים בהערותיו של גרודזנסקי על תפקידו של המבקר, החותמות את רשימתו על "המיתודה": "ספ־רות, ככל אמנות אחרת, היא הנאה, אחת משמחותי־נו המסתוריות. מהי תעודתו של המבקר? לתפוס את השמחה במעופה, כמו שאמר וליאם בלייק, ולהוסיף עליה את ההנאה שבהבנה שלמה יותר". ואביא את דבריו על משמעותה של הספרות בעיני אוהביה, הלקוחים ממסתו "אי־חשיבותה של הספרות", ועו־נים כהד לדבריו של ויים, המובאים בראשיתה של רשימה זו: "כי בסופו של דבר על שום מה אנו קוראים? אנו פותחים ספר מתוך ציפייה לבלתי צפוי. ההנאה היא בהפתעה שבגילוי. לא במקרה ממר העומק הוא רימוי אב לכל שבח ליצירה ספרו־תית. מן הספרות מצפים אנו לגילויי מעמקים אשר לנו לא ניתן להגיע אליהם בכוחות עצמנו. יצירה ספרותית הנוגעת בנפשנו מעניקה לנו תמיד תחו־שת פלא: היא מגלה לפתות טפח אחר שהיה נסתר מעינינו. גם אם היא מגלה את 'המציאות כמו שהיא', מפליאה היא אותנו משום שהיא אחרת מאשר רימינו. הסופר אינו צריך לגלות ארצות אכסוטיות; יש שהוא מגלה רווקא את היומיומי, את הבאנאלי – אולם גם זה הוא גילויו של הסמוי מן העין המודגלת" (שם, 281).

הארץ 1994
תרבות וספרות – יקר.